

Inleiding: Antilliaans erfgoed, natievorming, *nation branding*

Gert Oostindie & Alex van Stipriaan

Niets is zo typerend voor het culturele erfgoed van Aruba, Bonaire en Curaçao als hun taal, het Papiaments. De woordenschat van deze creoolse taal is primair Iberisch, terwijl de syntaxis de vroege en gewelddadige ‘ontmoeting’ reflecteert tussen inheems-Amerikaanse, Afrikaanse en Europese mensen en talen. Het Papiaments was een onvoorzien resultaat van een geschiedenis van Europees kolonialisme en Afrikaanse slavernij op Caribische bodem. In die geschiedenis ontstonden verschillende creoolse talen en ook veel andere ‘gecreoliseerde’ cultuuruitingen. Het Papiaments is er één van, uniek voor deze drie eilanden. In de spelling van de taal onderscheiden zij zich weer van elkaar. Het Papiamentu van Aruba ligt wat dichterbij het Spaans dan het Papiamentu van Bonaire en Curaçao. En zo verschilt ook het woord voor erfgoed: *herensia* op Bonaire en Curaçao, *herencia* op Aruba.

Daarmee is direct een rode draad van deze bundels aangegeven. Wie zich vragen stelt over het culturele erfgoed van de drie Benedenwindse Eilanden van de voormalige Nederlandse Antillen, moet zowel oog hebben voor wat de drie eilanden en de Antilliaanse diaspora in Nederland verbindt, als voor de subtiele verschillen naar locatie. Verweven met die kwestie van plaats is die van tijd: cultuur verandert voortdurend, en zo ook opvattingen over wat typerend erfgoed is. Daarop reflecteren de auteurs in deze twee bundels.

Erfgoed is voortdurend in beweging, erfgoed ontwikkelt zich, erfgoed reist. Antilliaanse Nederlanders droegen de *tambú* en de *caha di òrgel* voor als immaterieel Nederlands erfgoed. Terwijl de *tambú* een Afrikaanse oorsprong heeft, heeft de *caha di òrgel* een Europese herkomst. Personen reizen. Het Koninkrijk is een geografische ruimte waarvan de inwoners wel een paspoort delen, maar in heel verschillende delen van die ruimte zijn geboren en wonen, en van wie velen veelvuldig verhuizen, heen en weer over de Atlantische oceaan. Het Koninkrijk ligt evengoed aan de Caribische als aan de Noordzee. Erfgoed reist:

zo is het Rotterdamse zomercarnaval een feest van Caribische creativiteit in Nederland, Antilliaanse muziek en het Papiaments zijn dan uitbundig te horen in de Maasstad. De verwevenheid produceert ook omstreden erfgoed. Ideeën reizen, heen en weer. Tula-dag, ter herinnering aan de Curaçaose opstand tegen de slavernij van 1795, wordt nu ook in Nederland herdacht en gevierd. Debatten rond Zwarte Piet zijn een steeds lastiger ‘Koninkrijksaangelegenheid’, waarin visies op erfgoed en identiteit botsen, in Nederland en op de eilanden. De sporen van kolonialisme, het postkoloniale vervolg en de veelstemmige reflectie daarop trekken zich weinig aan van de trans-Atlantische grenzen binnen het Koninkrijk. Antilliaans erfgoed reist door de geschiedenis en door de ruimte.

Geschiedenis

Kennis van de context – geschiedenis, migratie, postkoloniale verhoudingen – is onmisbaar voor een goed begrip van het thema van dit boek, de ontwikkeling en betekenis van het cultureel erfgoed van Aruba, Bonaire en Curaçao, voor de natievorming en de zelfpromotie van de natie op de drie eilanden, en voor de weerslag daarvan in Nederland.

Allereerst dan de geschiedenis. Een voornamelijk koloniale geschiedenis is bepalend geweest voor alle betrokkenen – op de eilanden, maar óók in Nederland – en werpt een lange schaduw over het postkoloniale heden.

Natuurlijk is er een geschiedenis vóór de komst van de Europeanen. De Benedenwindse Eilanden werden bewoond door inheemse gemeenschappen die deel uitmaakten van de cultuur van de Caquetíos op het vasteland van wat nu Zuid-Amerika heet. Dankzij archeologisch en historisch onderzoek is er wel enig beeld van de Caquetíos en van de gevolgen van de vestiging van de Spanjaarden en daarna de Nederlanders, maar dit zijn reconstructies achteraf op basis van eenzijdige Europese bronnen. Tot het erfgoed dat is terug te voeren op de inheemse bevolking behoren rotstekeningen, teruggevonden artefacten, sporen in landschap en toponiemen (plaatsnamen). Het Papiaments heeft een beperkt aantal inheemse woorden, zoals *kunuku* (‘knoek’, kostgrond). Onderzoek wijst uit dat, net als elders in de Cariben, de hedendaagse inwoners van de drie Benedenwindse Eilanden enige genetische verwantschap hebben met precolumbiaanse bevolking. Het is echter de vraag of dit verwantschap betreft met de oorspronkelijke bevolking van de eilanden, of met latere inheemse immigranten.

Op het moment van de Spaanse komst op de eilanden, in of rond 1499, telde de eilanden ongeveer tien dorpen en meerdere tijdelijke verblijfsplaatsen. In 1513-1515 deporteerden de Spanjaarden zo’n tweeduizend Caquetíos – waarschijnlijk vrijwel de gehele populatie van de eilanden – naar Hispaniola, waar zij tewerk werden gesteld in de koloniale economie. Vanaf 1525 vorm-

Inheemse rotstekening, Bonaire. Foto: Jaap de Jonge (Coll. NMVW).

den de drie eilanden een belening aan een Spaanse edelman, een *encomienda*. *Encomendero* en slavenhandelaar Juan de Ampíes wilde vanuit Curaçao inheemse slavenhandel met de vaste wal starten. Dat mislukte. Na zijn dood, in 1533, nam schoonzoon Lazaro Bejarano (1501-1575) de belening over. Hij gebruikte de eilanden als *rancho* voor de veeteelt en introduceerde in 1565 Afrikaanse slavernij op Curaçao.¹

Ten tijde van de verovering door de West-Indische Compagnie (WIC), tussen 1634 (Curaçao) en 1636 (Aruba en Bonaire), leefden er omstreeks 120 Spanjaarden op Curaçao en enkele honderden inheemsen. Een deel van de laatsten vertrok al dan niet vrijwillig met de Spanjaarden, maar naar verluidt bleven enkele tientallen Caquetíos achter; zij gingen uiteindelijk op in de koloniale bevolking van Curaçao. Aruba en Bonaire bleven tot na de opheffing van de WIC in 1792 voor vrije kolonisatie afgesloten. Op deze eilanden vestigden zich opnieuw inheemsen, afkomstig van de vaste wal van Zuid-Amerika. Bonaire werd pas rond 1870 voor kolonisatie opengesteld, op dat moment leefde daar een kleine inheemse gemeenschap, waarover maar weinig bekend is. Op Aruba integreerden de inheemsen vooral in de negentiende eeuw met Europese kolonisten en hun Afrikaanse slaven. Volgens de overlevering overleed de laatste ‘zuivere indiaan’ daar in 1842.

De pre-koloniale periode wordt tegenwoordig erkend als belangrijk onderdeel van de geschiedenis, identiteit en cultureel erfgoed van de drie eilanden. Dit heeft ertoe geleid dat archeologische artefacten museaal worden tentoongesteld, dat geschiedenisboeken aandacht besteden aan de oorspronkelijke

inwoners en dat zij in literaire werken en in de beeldende kunst worden verbeeld. Op Aruba is identificatie met het *native American*-erfgoed sterker dan op Curaçao, waar de Afrikaanse erfenis meer aandacht krijgt, Bonaire zit daar enigszins tussenin.²

De gewelddadige vestiging van Europeanen op het westelijk halfrond leidde tot de transformatie van de Caribische regio tot een productiecentrum van suiker en koffie, en daarmee tot de grootschalige invoer van tot slaaf gemaakte Afrikanen. De regio werd opnieuw bevolkt door een minderheid van immigranten uit Europa en een Afrikaanse meerderheid. Voor Nederland³ waren in demografische en economische zin Suriname en, tot circa 1800, de daarnaast gelegen koloniën Berbice, Demerara en Essequibo belangrijker dan de zes Nederlands-Caribische eilanden, die niet geschikt waren om tot plantagekoloniën te ontwikkelen.

Curaçao was in de late zeventiende en in de achttiende eeuw belangrijk als centrum van handel binnen de Caribische regio en met Noord- en Zuid-Amerika, dáár ging het de Nederlanders om. Die functie verloor daarna echter aan betekenis. Het aandeel van tot slaaf gemaakten in de totale bevolking lag lager dan in typische plantagekoloniën. Het belangrijkste eiland, Curaçao, telde in 1789 nog geen 21.000 inwoners, van wie 3700 ‘vrije lieden van couleur’ en 12.864 tot slaaf gemaakten, dus ruim de helft. In 1863 stonden van de ongeveer 19.000 inwoners er 6751 te boek als slaaf, ruim een derde. Wel was het overgrote deel van de bevolking van Afrikaanse oorsprong, gezien het grote aantal ‘vrijen van kleur’. De totale bevolking van de andere eilanden was kleiner: in 1863 zowel op Aruba als Bonaire net boven de 3000, tegen 9000 op de drie Bovenwindse Antillen – die hier verder, net als Suriname, buiten beeld blijven. Op Aruba was in 1849 ruim één op de vijf inwoners onvrij. In 1863 verkregen op Aruba 480, op Bonaire 758 Antillianen de vrijheid.⁴

In de negentiende eeuw kostten de drie eilanden Nederland meer dan zij opbrachten. Ondanks de aanwezigheid van goud (Aruba) en zout (Bonaire) speelden deze twee eilanden geen rol van betekenis. Slechts in de jaren 1880 kende de kolonie Curacao ‘en onderhorigheden’ af en toe een batig saldo, dankzij de fosfaatwinning op Curaçao en Aruba. Dat beklijfde niet en vanwege de kosten die het bezit van de kolonie meebracht, gingen in Den Haag meermaals stemmen op om de eilanden maar te verkopen. Dat stuitte echter zowel in Nederland als op de eilanden op verontwaardigd verzet.

Het leven in de kolonie veranderde radicaal met de vestiging van olie-raffinaderijen op Curaçao (1915) en Aruba (1924). Beide eilanden industrialiseerden razendsnel. Door massale immigratie en natuurlijke aanwas groeide de bevolking van Aruba van ruim 8000 in 1920 tot 57.000 in 1960, die van Curaçao van 33.000 naar 125.000. Bonairianen – vooral, maar niet uitsluitend mannen – trokken in groten getale naar de olie-eilanden om er emplooi

te vinden in de raffinaderijen, de scheepvaart en wat later bij de overheid. Door emigratie daalde de bevolking er juist, van 6400 in 1920 naar 5800 in 1950. De Benedenwindse olie-industrie bereikte een hoogtepunt tijdens de Tweede Wereldoorlog, toen het de geallieerde strijdkrachten van brandstof voorzag. Daarna kwam de automatisering op gang en daarmee afstoting van arbeid. Zo ontstond de noodzaak nieuwe bestaansbronnen aan te boren. De Shell-raffinaderij op Curaçao ging in 1985 in Venezolaanse handen over, de Arubaanse Lago-raffinaderij sloot herhaaldelijk, maar steeds om tijdelijk te worden heropend. Inmiddels lijken de kansen voor een duurzame opleving van de olie-industrie gering. De toerisme-industrie is het belangrijkste alternatief, al langer op Aruba en steeds meer ook op Bonaire en Curaçao.

Toerisme leidde op Aruba en Bonaire tot een bijna explosieve bevolkingsgroei, op Aruba van circa 60.000 in 1990 tot momenteel omstreeks 110.000 en op Bonaire van ruim 10.000 in 2005 tot zo'n 20.000 vandaag. De demografische ontwikkeling van Curaçao was grillig. De bevolking groeide tot bijna 150.000 in 1980, daalde toen tot 130.000 door emigratie naar Nederland, maar ligt vandaag weer bijna op 160.000. Het gemiddelde inkomen per hoofd van de bevolking op de eilanden loopt uiteen, in de orde van US\$ 20.000 (Curaçao) en US\$ 25.000 (Aruba), het inkomen van Bonairianen ligt daartussenin. Dat is de helft lager dan in de rest van Nederland, maar weer een stuk hoger dan in de omliggende Caribische (ei)landen. Deze cijfers verhullen dat de rijkdom zeer ongelijk is verdeeld, zodat er op de drie eilanden nog altijd veel armoede en sociale achterstand bestaat. Ongelijkheden hebben nog altijd een huidskleur en dat werkt door in debatten omtrent cultuur, erfgoed, identiteit en de betekenis van ras en de rol van racisme op de eilanden.⁵

Migratie

De bevolking van de drie eilanden bestaat uit immigranten en hun nazaaten, niet alleen uit Afrika, Europa en Azië, maar ook uit Latijns-Amerika. De gedwongen aanvoer van Afrikanen kwam in de achttiende eeuw ten einde, immigratie vanuit Europa druppelde voort. Er was te weinig werk, en gezien de deplorabele staat van de economie reguleerde het koloniale bestuur emigratie in de Caribische regio. Vooral mannen zochten rond de eeuwwisseling hun heil in Venezuela, Colombia, Panama, Suriname of Cuba. Dit veranderde allemaal met de vestiging van de olieraffinaderijen en later weer met de opkomst van het toerisme, die juist leidden tot sterke immigratie. In de laatste honderd jaar is deze immigratie van enorm belang geweest, niet alleen voor de demografische ontwikkeling maar ook voor debatten over burgerschap, identiteit en cultureel erfgoed. Dat komt in verschillende bijdragen in deze bundel aan de orde. Hier schetsen wij eerst die migratiestromen, het overzichtelijkst is het om dit per eiland te doen.

Zowel Aruba als Curaçao ontving in de jaren 1920 tot de jaren 1950 grote aantallen migranten, maar er waren belangrijke verschillen. Omdat de raffinaderij op Curaçao werd ontwikkeld door het deels Nederlandse bedrijf Shell, was hier het management Nederlands en was er meer ruimte voor Nederlandstalige arbeiders. Voor een klein deel werden die uit Nederland gehaald, voor een groter deel uit Suriname. Deze Afro-Surinaamse arbeiders beheersten het Nederlands beter dan de meeste Curaçaoënaars en zouden zich voor een deel blijvend op het eiland vestigen. Daarnaast trokken de werkgelegenheid op en rond de raffinaderij alsmede de stijgende welvaart veel werkkrachten aan uit Venezuela en andere Caribische eilanden, maar ook uit Europa (Portugezen uit Madeira, joden uit Oost-Europa). Migranten werden gehuisvest in aparte woonwijken: Julianadorp en Emmastad voor de Europese managers, en onder meer Suffisant voor de arbeiders uit de regio of Madeira. De langgerekte neergang van de industriële economie leidde, anders dan op Aruba, vanaf de jaren 1990 tot een omvangrijke emigratie naar Nederland. Het aantal Antillianen in Nederland bedroeg 13.600 in 1970, 77.000 in 1990 en vandaag ongeveer 135.000, veruit het grootste deel van hen is van Curaçaose komaf.

Deze kleine exodus zorgde aanvankelijk voor krimp van de bevolking op de eilanden, maar sinds 2005 groeit de bevolking weer, tot ongeveer 160.000 vandaag. Die groei is grotendeels toe te schrijven aan immigratie vanuit de Spaanstalige omgeving, naast kleinere groepen migranten uit andere Caribische eilanden, Suriname en Nederland. In 1981 was het aandeel eerste-generatiemigrant tien procent, dat steeg gestaag tot bijna 25 procent in 2011. In dat jaar was ruim 42 procent van de bevolking eerste- of tweedegeneratiemigrant. De grootste groepen immigranten waren afkomstig uit de voormalige Nederlandse Antillen of Nederland, maar ruim 15 procent van de bevolking had wortels in de Dominicaanse Republiek, Venezuela en Colombia of, in mindere mate, Haïti en Jamaica. Ook hier is met illegalen geen rekening gehouden. De meeste schattingen zijn in de orde van ruim 10.000, veelal Venezolaanse migranten, maar er circuleren ook veel hogere cijfers, tot 26.000 toe.⁶ De paradoxale uitkomst van de migratieprocessen van de laatste drie decennia is dat de Curaçaose gemeenschap in Nederland sterk is gegroeid, terwijl de bevolking van het eiland zelf ook wel is toegenomen, maar dan vooral door de vestiging van migranten van elders. Met andere woorden, het aandeel van wat op het eiland wordt aangeduid als *yu' di Kòrsòw*, landskinderen, is sterk gekrompen.

Omdat de olieraffinaderij op Aruba bezit was van het Amerikaanse bedrijf Exxon, was het management Engelstalig en werden er bij voorkeur Engelstalige arbeiders aangetrokken. Deze waren vooral afkomstig van de Bovenwindse Nederlandse Antillen en de Brits-West-Indische eilanden. Het gevolg was een sterke geografische, maar ook etnische en politieke scheiding tussen de oorspronkelijke, overwegend mestieze, Papiamentstalige bevolking en de zwarte, Engelstalige industriële migranten. Dit zou tot ver in de twintigste eeuw een

scheidslijn blijven in de Arubaanse samenleving, met lastige implicaties voor debatten over identiteit en dus ook erfgoed.⁷

Symbolen van Spaans-Amerikaanse migratie op Aruba, verenigd onder een gestileerde Nederlandse trapgevel, 2020. Links een kantoor voor geldzendingen naar het thuisland; midden Latijnsamerikaanse schoonheidssalon; rechts kapperszaak van en voor Dominicanen. Foto: Jan Bant (Coll. Bant).

De explosieve groei van de toerimesector na 1990 leidde tot een nieuwe stroom arbeidsmigranten naar Aruba, ditmaal merendeels uit Spaanstalige landen uit de regio (Dominicaanse Republiek, Colombia, Venezuela), maar ook uit Caribische landen als Haïti en Jamaica. Volgens recente tellingen en schattingen omvat de geregistreerde bevolking rond de 110.000 zielen. Het aantal eerstegeneratiemigranten daalde van 23 procent in 1960 tot 18,5 procent in 1981, maar steeg daarna constant, tot 35 procent in 2015. In 2010 was het gezamenlijke aandeel van eerste- en tweedegeneratiemigranten 56 procent, een meerderheid dus, en naar verwachting zal deze trend zich de komende decennia doorzetten. Ongeveer een derde van de buiten Aruba geboren migranten gebruikt inmiddels het Papiaments als eerste taal, het aandeel Spaanstaligen is ongeveer gelijk, gevolgd door Nederlands- en Engelstaligen (respectievelijk 12 en 10 procent).

Op Bonaire ten slotte kenterde de demografische ontwikkeling van krimp tot 5000 in 1960 via een gestage en sinds 2010 explosieve toename tot zo'n 20.000 inwoners vandaag. De drijvende kracht is weer het toerisme, waarbij echter ook de nieuwe status van het eiland een belangrijke rol speelt: Bonaire werd in 2010 een 'openbaar lichaam', de facto een soort gemeente van Nederland. Opnieuw is immigratie de bepalende factor in de bevolkingsgroei, maar veel sterker dan op Aruba en Curaçao telt hier de vestiging vanuit Nederland, en vanuit de andere eilanden van de voormalige Nederlandse Antillen, Spaanstalige immigranten nemen de derde plaats in. Begin 2017 was slechts 40 procent van de bevolking geboren op het eiland, tegen 19 procent in Spaans-Amerika, 18 procent op Curaçao en 14 procent in Nederland.⁸

Net als voor Curaçao geldt voor Aruba en Bonaire dat het aantal ongeregistreerde migranten de afgelopen jaren, vooral onder invloed van de Venezolaanse crisis, sterk is gestegen, mogelijk wonen er thans zo'n 10.000 Venezolanen illegaal op Aruba, maar er wordt ook gesproken van 16.000. Het aantal Venezolaanse vluchtelingen in het Nederlandse 'openbaar lichaam' Bonaire is onbekend.⁹ Het is zeer de vraag of de overheden deze migratieproblematiek onder controle hebben.

Om twee redenen is deze korte analyse van migratie en vestiging van belang voor onze analyses van opvattingen en debatten over (ei)landelijke debatten over identiteit en erfgoed. Het feit dat een aanzienlijk deel van de drie bevolkingen nu bestaat uit eerste- en tweedegeneratiemigranten roept allerlei vragen op over de vraag naar de plaats van nieuwkomers en hun culturen in deze debatten. En dan is er het feit dat bijna de helft van de Curaçaose gemeenschap – en overigens ook significante aantallen Arubanen en Bonairianen – in Nederland woont en dat ook een groeiend aantal Caribische Nederlanders de laatste decennia voor korte of langere tijd in Nederland verblijft en daar familie en vrienden heeft. Dat feit roept nieuwe vragen op over identiteit en gemeenschap, over de relatie tot de kolonisator van weleer, in de kern ook of er zoiets als een 'Koninkrijksidentiteit' ontstaat. Het is opmerkelijk dat deze vragen niet vaak aan de orde worden gesteld in voorstellingen van, en debatten over, eilandelijke identiteit en erfgoed. Toch zijn dat, in de multiculturele samenlevingen die de eilanden én Nederland zijn geworden en ook gezien de bijzondere postkoloniale status, onvermijdelijke discussiethema's voor nu en de toekomst.

Postkoloniale verhoudingen

Zoals alle Cariben, dragen de voormalige Nederlandse Antillen een lange koloniale geschiedenis mee waarin slavernij, racisme en geweld een centrale rol hebben gespeeld. Dat is geen gemakkelijke erfenis, niet voor Caribische staten die nu onafhankelijk zijn, nog minder voor landen zoals de voormalige Nederlandse Antillen, die uitdrukkelijk en consistent geen onafhankelijkheid wensen. Voor dat laatste zijn heel goede redenen, die vooral liggen in de sfeer van de pragmatische voordelen die non-soevereiniteit bieden. De voormalige Nederlandse Antillen zijn hierin niet uniek. Wereldwijd zijn er zo'n vijftig non-soevereine gebieden, vrijwel allemaal voormalige koloniën, eilanden, naar oppervlakte en bevolkingsomvang klein en economisch en vaak ook ecologisch kwetsbaar, zeker in onzekere tijden van beangstigend snelle klimaatverandering, zoals blijkt uit zeespiegelstijging en orkanen van voorheen ongekende intensiteit. De voormalige 'moederlanden' accepteren de continuering van postkoloniale banden, net als de Verenigde Naties, die al in de jaren 1960 de vrijwillige keuze voor associatie met, of integratie in, een voormalige koloniale

metropool als acceptabele uitkomst van het dekolonisatieproces betitelden. De politieke strijd in deze gebieden draait niet om onafhankelijkheid, maar om *werkelijke* gelijkheid met de metropool en om acceptatie van culturele eigenheid – vooral dat laatste is van belang voor de thematiek van deze bundel.¹⁰

Met de proclamatie van het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden (1954) werden de zes eilanden, onder de naam ‘Nederlandse Antillen’, gezamenlijk een formeel autonoom land binnen het Koninkrijk. De afgelopen halve eeuw draaide het politieke debat binnen dat trans-Atlantische Koninkrijk om de grenzen van de autonomie, terwijl binnen de Nederlandse Antillen separatisme steeds sterker werd. In 1970 was het Haagse streven om de Antillen als een eenheid van zes naar de onafhankelijkheid te loodsen. In 1986, met de status aparte van Aruba, en in 2010, met de ontmanteling van de Nederlandse Antillen, werd het tegengestelde scenario bewaarheid. Onafhankelijkheid kwam er niet en lijkt vandaag niet eens meer een ver verwijderd eindstation, de zes eilanden hebben elk voor zich vooral een band met Nederland, veel minder met elkaar. Aruba en Curaçao zijn, net als het Bovenwindse Sint Maarten, autonome landen binnen het Koninkrijk. Bonaire is, met de Bovenwindse eilanden Sint Eustatius en Saba, een ‘openbaar lichaam’, een soort gemeente van Nederland.

Een lange reeks referenda, verkiezingen en opiniepolls maakte de afgelopen decennia keer op keer duidelijk dat de burgers van de zes eilanden hun politici steunden in de afwijzing van onafhankelijkheid. Onderzoek wees uit dat de motieven hiervoor voornamelijk in de pragmatische sfeer liggen: bescherming van de democratie, rechtsstaat en territoriale integriteit; economische ondersteuning; het Nederlandse paspoort en daarmee het recht zich in Nederland te vestigen. Veel minder duidelijk is of er ook sprake is van een breed gedeeld gevoel van wezenlijke verbinding, van culturele verwantschap en identificatie met Nederland of het Koninkrijk. Sterker, er is juist sprake van grote ambivalentie en soms ook een uitgesproken negatieve houding tegenover de kolonisator van weleer. ‘Nederland’ wordt vaak beschouwd als arrogant en strevend naar bestuurlijke dominantie, zonder veel interesse of begrip voor de culturele eigenheid van de Antillen. Hier tekent zich een ‘hoofd versus hart’-dilemma af. Rationeel kiezen de inwoners van de zes eilanden voor de zekerheid van het Koninkrijk, maar in de sfeer van cultuur, identificatie en gevoelens leeft er een hoge mate van ongemak en ook onvrede: met de erfenissen van een koloniaal verleden waarin slavernij en racisme domineerden, met een postkoloniale realiteit waarin Nederland veel sterker aanwezig is op de eilanden dan een halve eeuw of zelfs twee decennia geleden.¹¹

Vanzelfsprekend is deze thematiek prominent aanwezig in debatten over Nederlands-Caribische identiteit en cultureel erfgoed. Het definiëren van eigenheid werd in de afgelopen decennia voornamelijk gezocht in het benadrukken van onderlinge historische verschillen en ongelijkheden binnen het

Koninkrijk. Van de Curaçaose identiteit werd – vooral sinds de revolte van 30 mei 1969 – steeds sterker de Afrikaanse oorsprong benadrukt, om zich zo te onderscheiden van Nederlands kolonialisme vanuit Den Haag en als reactie op de bevoorrechte posities die Europese Nederlanders eeuwenlang op het eiland innamen. Aruba profileerde zich vooral sinds de strijd om de Status Aparte in de jaren 1970 als meest indiaanse eiland, om zich zo van de grote rivaal – of zelfs ‘onderdrukker’ – te onderscheiden, het overwegend Afro-Caribische Curaçao. Bonairianen, zich al langer bewust van hun kleine schaal en afhankelijkheid, komen vooral sinds de voortsnellende integratie in Nederland sterk op voor hun lokale identiteit en zelfstandigheid: *‘Nos ke Boneiru Bèk/Wij willen Bonaire terug’*.

Links: Arubaanse delegatie onder leiding van Betico Croes arriveert op Schiphol om status aparte te bepleiten, 31-1-1976. Foto: Bert Verhoeff (Coll. Nationaal Archief Nederland). Rechts: Bonaire 2016, protest tegen Nederland. Foto: Gert Oostindie (Coll. Oostindie).

Nederland en Nederlanders – politici, bestuurders, erfgoedprofessionals, onderwijsgeveenden, journalisten – wisten en weten zich vaak geen raad met deze postkoloniale verwijten en wijzen soms historische argumenten ter zijde, omdat die achterhaald zouden zijn in een veranderde, postkoloniale wereld. Anderen (h)erkennen echter de Benedenwindse roep om erkenning van eigenheid, en dus verschil. Het beeld is verwarrend. De vele Caribische en Nederlandse identiteiten lijken een spiegelpaleis van simultane verwevenheid en verwijdering.

Veel van die veelvormigheid komt in deze bundel aan de orde. Maar wij stellen ook andere, wellicht ook ongemakkelijke vragen, die voortvloeien uit meer recente postkoloniale realiteiten: Wat is de betekenis van de diaspora in Nederland voor de definiëring van Antilliaans erfgoed? Welke implicatie heeft de duidelijke keuze voor blijvende verbondenheid met Nederland voor de culturele ontwikkeling van de eilanden? Wat hebben de drie eilanden elkaar nog te bieden, nu zij – in ieder geval rechtsstatelijk – onderling minder verbonden zijn dan voorheen?

Cultureel erfgoed

Met het project ‘Traveling Caribbean Heritage’ beogen wij een platform te bieden voor de uitwisseling van ideeën en praktijken, en zo bij te dragen aan de verdere ontwikkeling van een inclusief erfgoedbeleid, zowel op de drie eilanden als in Nederland. De probleemstelling is breed. Allereerst zoeken wij naar dominante definities van materieel en immaterieel erfgoed van Aruba, Bonaire en Curaçao, afzonderlijk dan wel gezamenlijk. Vervolgens onderzoeken wij hoe debatten over (post)kolonialiteit en non-soevereiniteit, over migraties en natievorming, over toerisme en *nation branding* hun weerslag hebben op definities en prioriteiten, en vice versa. In deze bundels wordt gezocht naar antwoorden op deze brede vraag.

Het is goed eerst te definiëren wat wij eigenlijk onder erfgoed verstaan, en daarmee ook te verduidelijken bij welke opvattingen wij aansluiten en hoe wij ons daartoe verhouden. Tot het midden van de twintigste eeuw bestond het concept cultureel erfgoed niet. Er waren natuurlijk wel tradities en historische monumenten en bouwwerken, net als verzamelingen van materiële en immateriële zaken uit het verleden die interessant of belangrijk genoeg werden gevonden om te worden bewaard. Ook werd het, in Europa, vanaf eind negentiende eeuw onderdeel van maatschappelijke, wetenschappelijke en overheidsinitiatieven om met gestolde stukken geschiedenis en historische kunst in musea, in de openbare ruimte en in het onderwijs een nationaal verhaal te vertellen: ‘Dit zijn wij, hier komen we vandaan, hier moeten we trots op zijn.’ Maar het is vooral in de laatste halve eeuw dat in het heden, gebaseerd op fragmenten van geschiedenis, bewust overheidsbeleid wordt gemaakt met als doel erfgoed te definiëren, te bewaren en over te dragen aan toekomstige generaties.

Sinds het concept cultureel erfgoed is geijkt, langzamerhand inclusief de cultuur van het alledaagse,¹² wordt er steeds meer studie van gemaakt en is het onderdeel geworden van felle maatschappelijke en wetenschappelijke debatten en soms zelfs fysieke conflicten – zie Zwarte Piet. Deze debatten maken deel uit van een identiteitspolitieke strijd die uiteraard niet alleen in het Koninkrijk

wordt gevoerd.¹³ Daarbij wordt erfgoed dus niet alleen opgevat als de materiële cultuur, maar wordt eveneens gedacht aan immateriële, ecologische en vaak ook de mentale dimensies.

In de hedendaagse discussies over cultureel erfgoed staan twee vragen centraal: Wie bepaalt wat cultureel erfgoed is? En van wie is dat erfgoed? In het volgende spitsen wij deze gedachtebepaling toe op de betekenis ervan voor debatten over het cultureel erfgoed van Aruba, Bonaire en Curaçao. Daarbij spelen op de achtergrond bredere discussies een rol over enerzijds de betekenis van cultureel erfgoed in het hedendaagse, multiculturele Nederland, anderzijds de betekenis van postkoloniaal cultureel erfgoed in de voormalige koloniën, wereldwijd.¹⁴

Als concept bestaat cultureel erfgoed in Nederland in feite nog maar sinds 1975.¹⁵ In dat jaar introduceerde F.J. Duparc het begrip in zijn boek *Een eeuw strijd voor cultureel erfgoed in Nederland*. Daarin beschreef hij de ontwikkeling van de zorgtaak die de Nederlandse overheid sinds de negentiende eeuw op zich nam voor musea, archeologisch onderzoek en archieven. Hij schreef: ‘Onder materieel cultureel erfgoed versta ik al wat het verleden, ook het allerjongste verleden, aan culturele goederen aan ons, het nageslacht heeft overgebracht. Het beperkt zich volstrekt niet tot voorwerpen van kunst en kunstnijverheid, hoe een essentieel element deze er ook van uitmaken. Evenmin beperkt het zich tot hetgeen in eigen land of door landgenoten is gemaakt, juist tegenwoordig nu de bewoonde wereld steeds meer één geheel aan het worden is, dient men onder cultureel erfgoed te verstaan wat de mensheid in haar geheel heeft voortgebracht en aan ons, mensen van thans, heeft nagelaten.’¹⁶

Sindsdien is het begrip cultureel erfgoed nationaal en ook internationaal aan een enorme opmars begonnen en zou een studie als die van Duparc nu wellicht eerder *Een eeuw strijd om cultureel erfgoed in Nederland* hebben geheuten – de vraag is immers niet meer óf er zulk erfgoed is, maar wat we eronder verstaan en wie dat bepaalt. Die verruiming is het gevolg van de globalisering waar Duparc aan refereerde. Erfgoedonderzoeker Hester Dibbits wees er in dit verband op dat de onzekerheden waarin de huidige mens leeft in een steeds sneller veranderende wereld, leidt tot een behoefte aan houvast, traditie en authenticiteit. ‘In een wereld die in toenemende mate virtueel wordt ervaren en waarin alles wordt gekopieerd en niets meer echt lijkt, is het ervaren van echtheid en oorspronkelijkheid als een “nieuwe” centrale kwaliteit ontdekt.’¹⁷ Erfgoed als een soort waarheid, *the real thing*, en tegelijk ook beleving, de historische sensatie, zoals historicus Johan Huizinga dat een eeuw geleden al noemde.

In die vier decennia sinds Duparc is het erfgoedbegrip sterk verbreed, verdiept, geïnternationaliseerd – en ook geproblematiseerd. Want waarover hebben we het nu precies, wie bepaalt dat en van wie is erfgoed? De discussies die daar-

Rietvlechten op Curaçao, foto genomen tussen 1920 en 1940 (Coll. NMVW).

over ontstonden, hadden alles te maken met de emancipatiebewegingen die de tweede helft van de twintigste eeuw zo hebben gekenmerkt. Te denken is aan de dekolonisatie en de opkomst van de ‘Global South’, democratisering op vele fronten, opkomst van de populaire cultuur en massatoerisme. Erfgoed, dat sinds de negentiende eeuw door de oprichting van musea, archieven en de ontwikkeling van volkskunde onlosmakelijk verbonden was met chauvinisme en nationalisme, werd nu ook onderdeel van zelfpromotie van (nieuwe) gemeenschappen, naties en staten. Erfgoed werd daarmee ook internationaal meer en meer onderdeel van wat wel identiteitspolitiek wordt genoemd. Tegelijk is het een serieus wetenschappelijk thema geworden.

Erfgoed wordt tegenwoordig, mede op gezag van UNESCO, onderscheiden in materieel en immaterieel, waarbij tot het materiële niet alleen archieven en bibliotheken en al het museale en monumentale wordt gerekend, maar eveneens hele stadscentra en landschappen, zowel boven als onder water. Naar de Antillen vertaald: het kan gegroepeerd zijn rond een thema (slavernij), een periode (1940-1945) of een instelling (de bibliotheek Mongui Maduro).¹⁸ Erfgoed kan lokaal of zelfs individueel worden opgevat, maar tegelijk kan het worden gerekend tot het werelderfgoed. De supranationale UNESCO bepaalt met alle lidstaten wat de wereldgemeenschap als haar erfgoed beschouwt.¹⁹ Daarbij wordt digitaal erfgoed tegenwoordig wel als aparte categorie onderscheiden, aangezien nog niet helemaal duidelijk is of dat goed kan worden gerekend tot hetzij het materiële, hetzij het immateriële erfgoed.

Een rigide scheiding tussen materieel en immaterieel lijkt niet meer erg zinvol te zijn. Ooit was het onderscheid nuttig, om ons ervan bewust te maken dat niet alleen fysieke zaken uit het verleden bewaard kunnen worden, maar net zo goed verhalen, ideeën, liederen, religies, dansen, rituelen, tradities en nog veel meer dingen die je niet vast kunt pakken. Nu die erkenning er is, is er veel voor te zeggen om het erfgoed als een combinatie van materieel en immaterieel te beschouwen.²⁰ Er zijn – zoals overigens ook de UNESCO beaamt – immers nauwelijks objecten denkbaar zonder een verhaal, noch verhalen zonder op enige manier een materialisering daarvan, bijvoorbeeld in een boek. Daarentegen is er wel veel te zeggen voor een nieuwe categorie, ‘mentaal erfgoed’, dit begrip wordt elders in deze bundel uitgewerkt.²¹

Natievorming en nation branding

De opzet en invulling van deze bundel reflecteert het eigen onderzoek van de auteurs en de discussies die wij de afgelopen jaren in het NWO-project ‘Traveling Caribbean Heritage’ hebben gevoerd. In dat project proberen wij de thematiek van het culturele erfgoed van Aruba, Bonaire en Curaçao te verbinden met de hedendaagse realiteiten van non-soevereiniteit en het trans-Atlantische karakter van wat wij losjes aanduiden als ‘de Antilliaanse gemeenschap’.²² Wij beogen deze vragen vervolgens weer te verbinden met de vraag hoe de hedendaagse definiëring van Antilliaans cultureel erfgoed zich verhoudt tot de (ei)landelijke natievorming en de veelal aan het toerisme verbonden *nation branding*. De beantwoording van deze vraag komt in verschillende bijdragen aan de orde.

Het begrip natievorming is de afgelopen decennia ook in studies over de Cariben veelvuldig gebruikt. Kort gezegd gaat het om processen waarin wordt gestreefd naar het formuleren en breed ingang te doen vinden van een gevoel dat er een gedeelde nationale identiteit is, die verschillen in een samenleving (regio's, gender, klasse, religie en etniciteit) overstijgt. Die processen kunnen top-down worden geleid door instituties van de staat, maar evengoed bottom-up. Hoewel natievorming in de meeste gevallen wordt gevat in termen van bevordering van de sociale cohesie in een bepaalde staatkundige eenheid, ligt dat in de praktijk aanzienlijk complexer. Wat precies wordt verstaan onder ‘de nationale identiteit’, is per definitie omstreden – de parallel met de eerder behandelde discussies over typerend erfgoed is duidelijk. Weer gaat het om de vraag wie wanneer bepaalt wat dan die nationale identiteit is, en wat de uitkomst is van dat per definitie oneindige proces.

Het begrip ‘nation branding’ is van latere datum, van rond 2000, en is sterk verbonden aan commerciële oogmerken.²³ Daarbij is te denken aan industriële marketing (met impliciete kwaliteitsclaims als *made in Germany*), maar zeker

Nation branding: doosje Bonairiaans zout, te koop voor toeristen.

Foto: Alex van Stipriaan (Coll. Van Stipriaan).

ook aan het internationale toerisme, dat zich in de afgelopen decennia ontwikkelde tot een van de belangrijkste groeisectoren van de wereldeconomie. Landen, regio's en steden 'zetten zich in de markt' met slogans, met beelden (aloë, klompen, stranden, tulpen, landhuizen, grachten), met symbolen en cultuuruitingen. De uitkomsten van zulke processen van nation branding zijn soms hilarisch, in de zin dat de meest uiteenlopende landen bijvoorbeeld zeer vergelijkbare, uiteindelijk nietszeggende slogans gebruiken om zich aan te prijzen. Maar aan die nation branding kleeft ook een wat heikeler punt: wordt aan die potentiële klanten uit het buitenland een 'product' in het vooruitzicht gesteld dat aansluit op het beeld van nationale identiteit dat binnenlands wordt gedragen? Passen klompen wel bij het hedendaagse Nederland? Geven witte stranden met witte toeristen een goed beeld van Bonaire? Ook deze vragen worden in verschillende bijdragen aan deze bundels ter besproken.

Deze bundel

Al werkend aan deze steeds verder uitdijende bundel kwamen we tot de conclusie dat het zinvol en gezien de omvang ook praktisch zou zijn te kiezen voor twee delen. De thematiek van beide delen is dezelfde, het tijdsperspectief verschilt echter – vandaar de ondertitels, *Toen en nu* en *Nu en verder*.

De bijdragen aan dit eerste deel delen dus een nadruk op historische ontwikkelingen. In de eerste drie bijdragen wordt daarbij bovendien veel aan-

dacht gegeven aan koloniale beeldvorming. In ‘Een koloniale erfgoedcanon en zelfbewuste tegenstemmen, 1800-1950’ volgt Gert Oostindie de beeldvorming in geschreven teksten over de drie eilanden, hun geschiedenis en hun cultuur. Veel van wat geschreven werd, voornamelijk door Nederlandse passanten, ademde een misprijzende geest. Soms werd er in openlijk racistische termen over de Antillianen en hun cultureel erfgoed geschreven, soms in een wat meer paternalistische toonaard. Hoe dan ook bleven de bewoners van de eilanden daarbij veelal object, alsof zij zelf niet veel te melden hadden. Onderzoek in orale tradities en de lokale letterkunde, beide veelal in het Papiaments, geven echter blijk van zelfbewuste tegenstemmen en bieden daarmee heel andere inkijkjes in de leefwereld van de bewoners van de eilanden.

Alex van Stipriaan bestudeert in ‘Erfgoedontwikkelingen, 1800-1950: van rariteitenkabinet tot mentaal erfgoed’ de plaats die Antilliaans cultureel erfgoed in Nederlandse museale collecties en tentoonstellingen toegewezen kreeg. Hij concludeert dat die plaats uitermate klein was, en bleef. In de ontwikkeling van de Nederlandse musea vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw was er wel plaats voor de koloniën – vrijwel onveranderlijk op chauvinistische wijze – maar dan voornamelijk voor de Indonesische archipel. Als het over de Cariben ging, dan nog eerder over Suriname, waar de inheemse bevolking en de marrons nog het best beantwoordden aan de interesse in exotica. Niettemin vond Van Stipriaan voldoende materiaal, in musea en in gedenkschriften van tentoonstellingen, om toch een beeld te geven van de koloniale *framing* van Antilliaans erfgoed. Deze analyse brengt hem ook tot een reflectie op het mentale erfgoed dat verbonden bleef aan de ervaring van kolonialisme en slavernij.

In ‘Het ABC van beelden/beelden van ABC’ trekt Van Stipriaan deze lijn door in een analyse van de ontwikkeling van de belangrijkste Nederlandse fotocollecties over Aruba, Bonaire en Curaçao – waarbij overigens, net als in beide voorgaande artikelen, de meeste aandacht uitgaat naar Curaçao, omdat dit eiland in de koloniale periode nu eenmaal de meeste aandacht trok. Die fotografie is temeer interessant, omdat door de keuze van objecten beelden werden gevormd van de eilanden, hun bewoners en hun erfgoed die lang nadien, in diverse collecties, ons begrip zijn blijven bepalen. Interessant is voorts dat, anders dan bij de meeste publicaties uit de koloniale periode, veel van dit werk werd gemaakt door lokale fotografen, waarmee niet is gezegd dat zij een heel ander beeld creëerden dan de koloniale auteurs en fotografen.

Zoals hierboven betoogd, is migratie een cruciale factor geweest voor de ontwikkeling van de drie eilanden. In analyses van het culturele erfgoed van Aruba, Bonaire en Curaçao wordt vaak alle aandacht gelegd op de creoliseringsprocessen in de vroege koloniale periode tussen inheemsen en vooral Europeanen en Afrikanen. In haar bijdrage ‘Migraties en de zoektocht naar inclusief cultureel erfgoed’ laat Rose Mary Allen echter zien dat die creoliseringsprocessen steeds maar verder gingen, mede onder invloed van latere

migraties. Zo bespreekt ze de invloed van Antilliaanse retourmigranten uit Cuba en andere Caribische landen op de ontwikkeling van de lokale muziekcultuur. Ook geeft zij aan hoe twintigste-eeuwse immigranten bijdroegen aan wat thans als ‘typisch’ Curaçaos cultureel erfgoed wordt gezien, zoals de oorspronkelijk door Portugese arbeiders geïntroduceerde bijzondere Maria-verering, maar ook de lokale cuisine.

Het volgende hoofdstuk, van de hand van Rose Mary Allen en Gregory Richardson, sluit hier nauw op aan. Zij analyseren de ontwikkeling van het Caribische carnaval op de drie eilanden en in Nederland. Dat Caribische carnaval, in zichzelf al een uniek resultaat van Europees-katholieke en Afro-Amerikaanse creolisering, werd op Aruba en later ook op Curaçao geïntroduceerd door Brits-West-Indische arbeiders. Zij bespreken waarom het resultaat op elk eiland weer anders was en hoe dat carnaval op allerlei wijzen werd ingezet voor natievorming en misschien nog wel meer voor nation branding. De mobiliteit van dit bijzondere culturele erfgoed hield daar niet op. Sinds enkele decennia kent ook Rotterdam een eigen Caribisch carnaval, een megafestijn, dat niet alleen wordt ingezet om het niet altijd even positief gewaardeerde multiculturele karakter van de stad te vieren, maar ook als prachtig instrument van *city branding*.

Wanneer wij aan ‘canon’ denken, dan denken wij tegenwoordig vooral aan historische canons. Zoals Liesbeth Ehteld en Wim Rutgers laten zien in hun bijdrage ‘Literaire canon en de verbeelding van ABC’ werd het begrip echter aanvankelijk vooral gebruikt in de sfeer van letterkunde. Ehteld en Rutgers onderzoeken de canonisering van de letterkunde in het Papiaments, bij uitstek een uniek cultureel erfgoed van de drie Benedenwindse Eilanden. Canonisering hangt niet alleen af van de kwaliteit van een werk, maar in sterke mate ook van maatschappelijke opvattingen die steeds in beweging zijn. In hun bijdrage analyseren zij niet alleen ontwikkelingen in de canon, maar stellen zij ook de vraag welke rol in het proces van natievorming wordt toegekend aan de Papiamentstalige letterkunde.

De laatste twee bijdragen in dit eerste deel gaan over cultuurbeleid. Gert Oostindie traceert in ‘Culturele uitwisseling in het Koninkrijk, 1945-2020’ de wisselwerking tussen Nederland en de Antillen op dit terrein. Aanvankelijk was cultuurbeleid in feite eenrichtingsverkeer, mede door de Sticusa gestuurd vanuit de gedachte dat de westers en specifiek Nederlandse cultuur verre superieur was boven de Antilliaanse. Toen de Nederlandse Antillen eenmaal een autonoom land binnen het Koninkrijk waren geworden, begon dit, zeer langzaam, te veranderen. De eilanden konden zich steeds minder vinden in een door Nederland bepaald kader, de Sticusa werd opgeheven – maar er kwam in de sfeer van samenwerking weinig voor in de plaats. Zijn betoog mondt uit in een pleidooi voor een nieuwe start met een eigentijds Cultuurfonds, conform het pamflet dat het TCH-team eind 2018 lanceerde.

Margo Groenewoud draait de focus om in haar bijdrage ‘Erfgoedbeleid op de ABC-eilanden, 1940-2010’. Zij laat zien dat er in de naoorlogse periode steeds weer lokale initiatieven werden ontwikkeld om tot een eigen cultuurbeleid te komen, en dat Antilliaanse beleidsmakers hier zeker voor openstonden. Dat neemt niet weg dat er allerlei obstakels waren, zoals uiteenlopende opvattingen en prioriteiten op elk van de drie eilanden en ook een sterke nadruk op economische aspecten, bijvoorbeeld in stadsvernieuwing en monumentenzorg. Dat neemt niet weg dat er ook in deze sector sprake was van een zelfbewust zoeken naar eigen cultureel erfgoed, een zoektocht die zich al in de jaren vijftig begon af te tekenen.

Tussen de artikelen door zijn kaders met interviews geplaatst, waarin elf Antillianen – uit en in Aruba, Bonaire, Curaçao en Nederland – reflecteren op cultureel erfgoed. Deze intermezzo’s worden voortgezet in het tweede deel van *Antilliaans erfgoed*. De makers van deze interviews, Colet van der Ven en Dyonna Benett, lichten in dat deel hun aanpak toe.

Noten

- 1 Alofs, *Koloniale mythen*; Rupert, *Creolization*, 17-42; Havisser, ‘Romanticized Amerindian identities’.
- 2 Dijkhoff, ‘History’; Hofman & Havisser, *Managing our past*.
- 3 Deze anachronistische term zal voor het gemak worden gebruikt voor alle verschillende namen die voorafgingen aan het grondgebied dat nu deze naam draagt.
- 4 Alle demografische cijfers zijn ontleend aan Lommerse, ‘Population figures’ en voor de recente gegevens aan de opgaven van CBS in Aruba, Curaçao of Nederland, tenzij anders aangegeven.
- 5 Draaier, ‘Verzwegen kleuren’, Ansano, ‘Heftig of filosofisch’ 2019, Alofs *De Vreemdeling*.
- 6 De Bruijn & Groot, *Regionale migratie*, 34, 158-9, 200. Zij vermelden voor de jaren 2006 en 2007 schattingen van het aantal illegale migranten van 20.000 respectievelijk 15.000; dit zou alle illegalen betreffen, ongeacht nationaliteit. De schatting van 26.000 Venezolanen is afkomstig van R4V/Response for Venezuelans, juli 2019.
- 7 Richardson & Richardson, *Sibling voices*; Cain, *Sense of belonging*.
- 8 *Trends*, 7-8, 33.
- 9 *Aruba*, 11, 31. De schatting van 16.000 is afkomstig van R4V/Response for Venezuelans, juli 2019. Dit aantal steekt overigens schril af tegen het totale aantal Venezolaanse emigranten, dat eind 2019 in de orde van vijf miljoen zou liggen (*El Pitazo*, 25 juni 2019) – de totale bevolking van Venezuela was in 2017 31 miljoen.
- 10 Ferdinand, Oostindie & Veenendaal, ‘Non-sovereign territories’. Vrijwel al deze gebieden behoren tot de categorie van Small Island Developing States (SIDS), met een eigen ontwikkelingsproblematiek die sterk is verbonden met hun kleinschaligheid.
- 11 Veenendaal & Oostindie, ‘Head versus heart’.
- 12 Er wordt zelfs wel gesteld dat er sinds de jaren 1970 een ‘verheerlijking van het alledaagse’ plaatsvond in Nederlandse musea (Van der Ploeg, *Historisch erfgoed*, 544). Meer in het algemeen valt op dat zulke sterk subjectieve termen als verheerlijking of viering vaak in relatie tot erfgoed worden genoemd, zoals in David Lowenthal’s ‘bijbel’ voor erfgoedstudies *The heritage crusade*: ‘[heritage] is not an inquiry into the past, but a celebration of it [...] a profession of faith in a past tailored to present-day purposes’ (Lowenthal, *Heritage crusade*, x). De meest brede definitie van wat cultureel erfgoed min of meer behelst is luidt: ‘Heritage is something (tangible as well as intangible) that

- can be passed from one generation to the next, something that can be conserved or inherited, and something that has historic or cultural value and which tells a group who “we” are’ (Harrison, *Understanding*, 8-9).
- 13 ‘[T]he discourses that frame our understanding of heritage as a performance in which the meaning of the past is continuously negotiated in the context of the needs of the present [...] all of which have consequences for individual and collective well-being, equity and social justice. Heritage is, in other words, a “discursive construction” with material consequences.’ (Gentry & Smith, ‘Critical heritage studies’, 2).
 - 14 Zie voor het Nederlandse debat Grever & Van Boxtel, *Erfgoed*. Voor Nederlands koloniaal erfgoed wereldwijd Oostindie, *Dutch colonialism*.
 - 15 De rest van deze paragraaf is met kleine wijzigingen en aanvullingen overgenomen uit Van Stipriaan, ‘Caraïbisch erfgoed’.
 - 16 Duparc, *Een eeuw strijd*, xv.
 - 17 Dibbits, *Immaterieel*, 11.
 - 18 Zie resp. Smeulders, *Slavernij*; Captain & Jones, *Oorlogserfgoed*; Langenveld, *The past*.
 - 19 In 1972 werd door de VN de Overeenkomst voor het Werelderfgoed gesloten. Op de zogeheten werelderfgoedlijst die toen ontstond kwamen monumenten en later ook natuurgebieden te staan die van cultureel belang worden geacht voor de wereld en daarom bescherming verdienen. Inmiddels zijn dat er ruim duizend, waarvan zo’n 75 procent monumenten, 5 procent historische stadsdelen en 20 procent natuurgebieden. Omdat het hier vooral materiële cultuur betrof werd in 2003 ook het internationale Unesco Verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Erfgoed gesloten. Immaterieel erfgoed is gedefinieerd als ‘levend erfgoed’. Het omvat sociale gewoonten, voorstellingen, rituelen, tradities, uitdrukkingen, bijzondere kennis of vaardigheden die gemeenschappen en groepen (en soms zelfs individuen) erkennen als een vorm van cultureel erfgoed. Een bijzonder kenmerk is dat het wordt overgedragen van generatie op generatie en belangrijk is voor een gemeenschappelijke identiteit. Het verdrag heeft als doel deze vormen van erfgoed te beschermen, het bewustzijn van het belang van immaterieel erfgoed te vergroten en een internationaal platform voor onderlinge samenwerking te creëren. (<https://www.unesco.nl/nl/dossier/immaterieel-erfgoed>) (bezoekt 18-3-2020).
 - 20 Erfgoed behelst ‘[s]poren uit het verleden in het heden, die zichtbaar en tastbaar aanwezig zijn. Dat kunnen voorwerpen zijn in musea, archeologische vondsten, archieven, monumenten en landschappen. Maar ook de daaraan verbonden gebruiken, verhalen en gewoonten’ (Dibbits, *Immaterieel erfgoed*, 29).
 - 21 Van Stipriaan, ‘Erfgoedontwikkelingen’, in deze bundel. Dit begrip is mede gebaseerd op Saïd, *Culture*; zie ook Van Stipriaan, *Trots* en *De kracht*; Van Stipriaan, Heilbron, Bijnaar & Smeulders, *Op zoek*, 117-124.
 - 22 Deze twee termen roepen op zich al allerlei vragen op. Het verzamelbegrip ‘Antilliaans’ lijkt in ongebruik te raken, nu de Nederlandse Antillen niet meer bestaan en identiteiten primair eilandelijk worden gedefinieerd. Als verzamelbegrip is ‘Antilliaans’ echter nog steeds duidelijker dan ‘Caribisch’, dat in Nederlandse context immers ook op Suriname en de Surinaamse gemeenschap in Nederland betrekking heeft. Ook het begrip ‘gemeenschap’ is niet vanzelfsprekend, zeker ook niet als wij het over postkoloniale migranten hebben (Oostindie, *Postkoloniaal Nederland*, 36-9, 45-9); wij gebruiken het niet in een essentialistische zin, maar als een flexibele wijze om burgers op de Nederlands-Caribische eilanden en in Nederland met een (deels) Antilliaanse achtergrond aan te duiden.
 - 23 Viktorin et al., ‘Beyond marketing’. Zie ook Hoeft, ‘Suriname’.

Bibliografie

- Alofs, L., *Koloniale mythen en Benedenwindse feiten. Curaçao, Aruba en Bonaire in inheems Atlantisch perspectief, ca. 1499-1636*. Leiden: Sidestone Press, 2018.
- Alofs, L., De Arubaan, de vreemdeling en de toerist, in W. Rutgers (red.), *De Vreemdeling in discussie*, 2-27. Aruba: Universiteit van Aruba, 2003.
- Ansano, R., Heftig of filosofisch: op Curaçao wordt juist continu over kleur gepraat, *Trouw*, 5 juni 2019.
- Aruba. *50 jaar sociaal-demografische ontwikkelingen*. Aruba: Centraal Bureau voor de Statistiek, [2015].
- Bruijn, J. de & M. Groot, *Regionale migratie en integratie op Curaçao*. Curaçao: Ministerie van Ontwikkeling, Arbeid & Welzijn, 2014.
- Cain, A., *A sense of belonging, multiple narratives of English speaking Arubans; Migration, identification and representation*. Volendam: LM Publishers, 2017.
- Captain, E. & G. Jones, *Oorlogserfgoed overzee; de erfenis van de Tweede Wereldoorlog in Aruba, Curaçao, Indonesië en Suriname*. Amsterdam: Bakker, 2010.
- Coomans, H. E., M. A. Newton & M. Coomans-Eustatia (red.), *Building up the future from the past; Studies on the Architecture and Historic Monuments in the Dutch Caribbean*. Zutphen: Walburg Pers, 1990.
- Dibbits, H., S. Elpers, P. J. Margry & A. van der Zeijden, *Immaterieel erfgoed en volkscultuur; almanak bij een actueel debat*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011.
- Dijkhoff, R.A.F.C., The history of archaeological research in Aruba, in R.A.F.C. Dijkhoff & M.S. Linville (red.), *The archaeology of Aruba. The marine shell heritage*, 37-51. Aruba: Museo Arqueologico Aruba, 2004.
- Draaier, D., De verzwegen kleuren van Curaçao, *Trouw*, 25 mei 2019.
- Duparc, F.J., *Een eeuw strijd voor Nederlands cultureel erfgoed*. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1975.
- Ferdinand, M., G. Oostindie & W. Veenendaal, 'Non-sovereign territories: A global comparison', *Island Studies Journal* 2019, 1-24.
- Gentry, K. & L. Smith, Critical heritage studies and the legacies of the late-twentieth century heritage canon, *International Journal of Heritage Studies* 2 (2019) 1-24.
- Grever, M. & C. van Boxtel, *Erfgoed, onderwijs en historisch besef. Verlangen naar een tastbaar verleden*. Hilversum: Verloren, 2014.
- Harrison, R. (red.), *Understanding the politics of heritage*. Manchester/New York: Manchester University Press, 2010.
- Haviser, J.B., Towards romanticized Amerindian identities among Caribbean peoples. A case study from Bonaire, Netherlands Antilles, in Neill L. Whitehead (red.), *Wolves from the sea. Readings in the anthropology of the Native Caribbean*, 139-56. Leiden: KITLV Press, 1995.
- Hoefte, R., Suriname. Nation building and nation branding in a postcolonial state, 1945-2015, in C. Victorin, J. C. E. Gienow-Hecht, A. Estner & M. K. Will (red.), *Nation branding in modern history*, 173-96. New York: Berghahn, 2018.
- Hoefte, R. & W. Veenendaal, The challenges of nation-building and nation branding in multi-ethnic Suriname, *Nationalism and Ethnic Policies* 25 (2019), 173-90.
- Hofman, C. L. & J. B. Haviser (red.), *Managing our past into the future. Archaeological heritage management in the Dutch Caribbean*. Leiden: Sidestone Press, 2015.
- Klooster, W. & G. Oostindie, *Realm between empires: The second Dutch Atlantic, 1680-1815*. Ithaca NY: Cornell University Press, 2018.
- Langenveld, E., *The past: A present for our future; 30 Years S.A.L. (Mongui) Maduro Foundation*. Curaçao: S.A.L. (Mongui) Maduro Foundation, 2004.
- Lommerse, H., 'Population figures', in G. Oostindie (red.), *Dutch colonialism, migration and cultural heritage*, 315-342. Leiden: KITLV Press, 2008.
- Lowenthal, D., *The heritage crusade and the spoils of history*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Oostindie, G. (red.), *Dutch colonialism, migration and cultural heritage*. Leiden: KITLV Press, 2008.

- Oostindie, G., *Postkoloniaal Nederland: Vijfenzestig jaar vergeten, herdenken, verdringen*. Amsterdam: Bert Bakker, 2010.
- Ploeg, K. van der, Historisch erfgoed; Van 'monumenten van geschiedenis en kunst' naar 'cultureel en historisch erfgoed'. *Groniek* 190 (2011), 539-547.
- Richardson, G. & L. Richardson, *Sibbling voices of Sunrise City*. Aruba: s.n., 2012.
- Rupert, L., *Creolization and contraband. Curaçao in the early modern Atlantic World*. Athens: The University of Georgia Press, 2012.
- Said, E. W., *Culture and imperialism*. New York: Alfred Knopf, 1993.
- Smeulders, V., *Slavernij in perspectief; mondialisering en erfgoed in Suriname, Ghana, Zuid-Afrika en Curaçao*. Rotterdam: dissertatie Erasmus Universiteit Rotterdam, 2012.
- Smeulders, V., Slavernij, erfgoed, herdenken en identiteit in het Koninkrijk. *OSO, Tijdschrift voor Surinamistiek en het Caraïbisch Gebied* 35 (2016), 39-53.
- Stipriaan, A. van, W. Heilbron, A. Bijnaar & V. Smeulders, *Op zoek naar de stilte ... Sporen van het slavernijverleden in Nederland*. Leiden/Amsterdam: KITLV/NiNsee, 2007.
- Stipriaan, A. van, Trots op Nederland; de kracht van mentaal erfgoed. *Volkskunde* 116 (2015), 405-422.
- Stipriaan, A. van, Caraïbisch erfgoed in de Nederlandse Black Atlantic. *OSO, Tijdschrift voor Surinamistiek en het Caraïbisch Gebied* 35 (2016), 11-38.
- Trends in the Caribbean Netherlands* 2018. Den Haag: CBS/Statistics Netherlands, 2018.
- Veenendaal, W. & G. Oostindie, Head versus heart: The ambiguities of non-sovereignty in the Dutch Caribbean. *Regional & Federal Studies* 28 (2017), 1-21.
- Victorin, C., J.C.E. Gienow-Hecht, A. Estner & M. K. Will, Introduction. Beyond marketing and diplomacy: Exploring the historical origins of nation branding, in C. Victorin, J. C.E. Gienow-Hecht, A. Estner & M. K. Will (red.), *Nation branding in modern history*, 1-28. New York: Berghahn, 2018.